

SVETONÁZOR PRI FORMOVANÍ SOCIALISTICKÉHO VEDOMIA ČLOVEKA

KAROL HÁJEK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

HÁJEK, K.: The View-of-the-World in the Forming of the Socialist Conscience and Man's Behaviour, *Filozofia* 29, 1974, No. 4, p. 378—388

The cultivation of man's consciousness is conditioned by experiences in two basic levels. The consciousness is determined both by the everyday experience of practice as the empiric consciousness, and, at the same time, it is determined by the experience of science as the theoretical consciousness. But the theoretical consciousness of man has also its levels of development. The forming of man's consciousness and behaviour under the conditions of the developed building-up of socialism includes the relevant function of integrated, limited, generalized and systematized theoretical experience. In the shape of the marxist-leninist view-of-the-world it must again control over man's consciousness and function here as the highest regulative component of the structure of the psychic.

Zainteresované odbory vied o človeku nám dokazujú, že v štruktúre ľudskej psychiky, prejavujúcej sa v pracovno-výrobnom procese osobitne a v medziľudských vzťahoch vôbec, možno rozlíšiť dve významné funkcie. Sú to jednak vnútorné funkcie psychiky, kultivované vo vývine zovšeobecňovanej skúsenosti človeka, a súčasne vonkajšie funkcie psychiky, známe ako praktická aktivita človeka. Prvé funkcie spájame s pojmom vedomia človeka, s jeho poznávacími, emocionálnymi a vôľovými zložkami, a druhé sú známe pod pojmom správania človeka v podobe motorických funkcií pri vonkajšej praktickej činnosti s jej fyziologickými a sociálnymi charakteristikami. Obe takéto funkcie sú nevyhnutné vo vzájomne stimulovanom dialektickom vzťahu jednoty a podmienenosti. Obsahové zložky vedomia človeka určujú konkrétne formy jeho správania a naopak. Pokúsime sa ukázať, že skúsenostný faktor vedomia tu funguje ako relevantná regulačná zložka ľudskej psychiky.

Známy sovietsky psychológ S. L. Rubinštejn a A. N. Leontiev v súhlase s I. P. Pavlovom argumentujú, že „psychické procesy, vlastnosti a stavy reálne existujú len v jednote so štruktúrou činnosti človeka. Vedomie i správanie ako dve základné dimenzie ľudskej psychiky sa navzájom zjednocujú tak, že určitému typu činnosti zodpovedá určitý typ vedomia v štruktúre psychiky“ (1, s. 255). Tu sa, pochopiteľne, nie jednostranne, ale vzájomne stimulatívne, premenami praktického správania určujú premeny vedomia, a naopak, premenami skúsenostného obsahu vedomia človeka sa určujú i premeny praktického správania človeka. Podobne dokazuje aj A. K. Uledov, že „súčasnou psychologickou vedou je dostatočne zdôvodnený princíp vzájomného vzťahu štruktúry psychiky ľudí a ich činnosti“ (2, s. 156). Podľa tohto princípu je vnútorná štruktúra psychických procesov určovaná vonkajšou materiálnou činnosťou, a naopak, štruktúra činnosti sa určuje vnútornými funkciami psychiky, a to práve skúsenostným obsahom vedomia človeka.

Marxizmus-leninizmus tu dokazuje, že všetky zložky štruktúry skúsenostnej subjektívnej sféry človeka treba chápať ako zložky trvale objektívne determino-

vané praxou materiálnej výroby. Všetky funkcie zložiek štruktúry vedomia človeka boli a sú vo svojom vzniku a vývine objektívne závislé od tlakov faktorov praxe pracovno-výrobného procesu. V tomto zmysle patrí praxi primárne determinujúca funkcia určovať závislé premeny funkcií všetkých zložiek štruktúry ľudskej psychiky. No v správaní človeka, v jeho prácou sprostredkovanom vzťahu k prírode, ako aj v správaní človeka v jeho špecificky sociálne sprostredkovaných pracovno-výrobných reláciách patrí spolurozhodujúca aktívna úloha i regulačným funkciám zložiek štruktúry vedomia. Vedomie podstatne spoluurčovalo v procesoch seberealizácie človeka na pôde pracovno-výrobnej praxe progresívne premeny organizácie spoločenských systémov na všetkých stupňoch ich vývinu. Preto „potrebujeme nielen vyspelú materiálnu a technickú základňu, ale aj vysokú uvedomelosť všetkých občanov spoločnosti. Čím vyššia je uvedomelosť miliónov nás, tým úspešnejšie sa budú plniť plány komunistickej výstavby“ (3, s. 55)

K. Marx vo *Svätej rodine* položil dôraz na tento významný moment dialektiky spoločenských dejín. Podčiarkol, že v spoločensko-historických pohyboch, na rozdiel od prírodno-historických pohybov, vykonáva osobitnú úlohu uvedomelá činnosť človeka. Napísal, že vo svojej špecificky spoločenskej podstate „dejiny nie sú ničím iným, než práve uvedomelou činnosťou človeka, ktorý sleduje svoje ciele“. (4, s. 49) Človek si vo svojom prácou sprostredkovanom aktívnom vzťahu k prírode uvedomele kladie sledované ciele. Pracuje a vyrába podľa vopred určeného cieľa, takže prv než vykoná prvé kroky v pracovno-výrobnej praxi, má v hlave hotový cieľ danej činnosti.

Najmä z tohto hľadiska je cieľové správanie človeka kvalitatívne vyššou formou skúsenostne orientovaného správania, než aké poznáme v živočíšnom svete. Zdôraznil to aj V. I. Lenin, keď vysvetľoval, ako možno cieľavedome usmerňovať vývinové premeny socializmu významnými funkciami plánovitej organizácie práce a výroby. Vo východiskách i cieľoch vývinu socializmu položil osobitný dôraz na hodnoty všestranne rozvinutého vedomia človeka.

Socializmus a humanizmus pracovno-výrobných vzťahov charakterizoval V. I. Lenin „plánovitou organizáciou pracovno-výrobného procesu“. (5, s. 468) V tejto súvislosti vyjadril dialektiku vývinu spoločenského bytia a spoločenského vedomia ako vzájomne stimulovane vplyvy premien materiálneho bytia a vedomia človeka. Zdôraznil, že všestranný rozvoj človeka nie je len jednostranne objektívne určovaným rozvojom, ale všestranne rozvinutý človek súčasne veľmi významne spätne určuje objektívnu dynamiku spoločenského bytia, keď naň cieľavedome pôsobí plánovitou organizáciou pracovno-výrobného procesu.

Vieme, že v správaní zástupcov živočíšneho sveta i človeka možno sledovať vývin od prvotných foriem živeľnej reagicie na vonkajšie podmienky existencie až po najvyššie organizované formy reflexnej činnosti. Reflexné funkcie najorganizovanejších živočíšnych štruktúr v príslušných podnetových situáciách v mnohom veľmi pripomínajú psychické funkcie človeka. Živeľné formy reagicie živočíšnych štruktúr sa relatívne popierali v podobe vývinových premien ich „cieľového“ správania práve tak, že v konkrétnych vývinových formách prijímania, spracúvania a využívania skúseností o vonkajšom svete sa tvorili vždy vyššie

„psychické“ funkcie živočíšnych druhov. Správanie biologických druhov sa tu, pravda, vyvíjalo len tak, že prevažovala v ňom výrazne živelná aktívna reagencia na premenlivé podmienky existencie. V takýchto prevažne živelných aktívnych formách reakcie na vonkajšie podmienky života zostávali biologické druhy nevyhnutne len vo vzťahu podriadenosti, prispôsobovania sa daným premenlivým podmienkam.

Pri premenách cieľového správania človeka možno rovnako sledovať konkrétne vývinové stupne. Človek sa vyvíjal od svojich najelementárnejších foriem empiricky fundovanej odpovede na premenlivé spoločenské a prírodné podmienky života až po dnešné najvyššie organizované formy cieľavedomej reagencie, spojenej s vedeckotechnickou vybavenosťou. Ľudskou psychikou regulovaný, pracovno-výrobným procesom sprostredkovaný vzťah človeka k prírode tu možno charakterizovať dominantným znakom špecificky spoločenského cieľavedomeho správania, ktoré v princípe zvíťazilo nad živelnosťou. Avšak vieme, že toto víťazstvo uvedomelosti nad živelnosťou človek ešte nezavíšil. Na všetkých stupňoch vývinu spoločenských dejín sa v prevažujúcom cieľavedomom správaní človeka zachovali prvky živelnosti.

Chceme tu zdôrazniť skutočnosť, že vedomie človeka konzervuje konkrétne prvky živelnosti nielen vo funkciách poznávania a myslenia, ale aj pri správaní v praxi pracovno-výrobného procesu. Považujeme tu za potrebné podčiarknúť najmä skutočnosť, že človek je schopný úspešne popierať živelnosť vo svojom správaní vždy len v takej miere, v akej je schopný ovplyvniť svoje správanie vždy širším teoretickým vystrojením svojho vedomia. Zbavuje sa živelnosti len v takej miere, v akej sa mu darí vystrojiť vedomie vždy všeobecnejšími teoretickými informáciami o svete. Hodnoty spoľahlivosti správania človeka v jeho vzťahoch k zložito štruktúrovaným procesom spoločensko-historických a prírodno-historických premien sa tu určujú hodnotami teoretickej vybavenosti jeho vedomia v objektívnych zákonoch štruktúry, fungovania a vývinu sveta ako celku. Prečo?

Správanie človeka v jeho dynamickom vzťahu k objektívnym podmienkam existencie tú možno charakterizovať z dvoch hľadísk. Je to jednak aktívna reagencia na determinujúce faktory podnetovej situácie, kde sa človek samými aktívnymi odpoveďami na dané podnety v princípe stotožňuje so správaním najvyššie organizovaných zástupcov živočíšnej ríše. Správanie človeka je, pravda, navyše špecificky spoločensky sprostredkovanou pracovnou aktivitou. Pri reakcii v podnetovej situácii operuje človek cieľuprimerane na základe skúsenosti vlastnej práve len ľudskému vedomiu. Najmä takouto cieľavedomou aktivitou sa subjekt ľudského správania podstatne odlišuje od živočíchov a nakoniec vyčleňuje z prírody. Podriaďuje si prírodu, vyčleňujúc sa z nej v procesoch špecificky ľudskej formy získavania, spracúvania a využívania skúsenosti.

Subjektívna skúsenosť človeka tu funguje ako uvedomovaný vzťah reagencie v podnetovej situácii, spojený s kvalitatívne vyššími analyticko-syntetickými poznávacími funkciami psychiky, než akými disponujú najvyššie organizované štruktúry živočíšneho sveta. Povahu takéhoto špecificky ľudského vzťahu reagencie možno z hľadiska hodnoty obsahových údajov vedomia vyjadriť ako reakciu

orientovanú zovšeobecnenou skúsenosťou človeka o seba a o svojom vzťahu k spoločnosti a k prírode. Z hľadiska formy tu možno charakter špecificky ľudskej reagicie vyjadriť ako uvedomovaný ontotvorný vzťah k svetu, ktorý sa realizuje cieľuprimeraným správaním v pracovno-výrobnom procese.

„Objektívny obsah psychiky živočíchov je len odrazom objektívnej existencie javov. Podstata predmetov, prejavujúca sa vo sfére príčinných vzťahov medzi nimi, zostáva nedostupnou pre vnímanie živočíchov. Na poznanie podstaty je nevyhnutná taká abstrakcia a zovšeobecňovanie, ktoré dovoľujú operovať obrazmi predmetov mimo bezprostrednej súvislosti s predmetmi, ktoré ich vyvolali. Túto schopnosť živočíchy nemajú.“ (3, s. 104) Stretávame sa s ňou až tam, kde vzniká a vyvíja sa človek s logickými operáciami, obrazmi objektívnych javov vo vedomí, najmä v podobe využívania poznávacích abstraktných analyticko-syntetických a generalizačných schopností.

Vývinové premeny správania človeka sú tu síce objektívne dané, ale súčasne sú nevyhnutne subjektívne sprostredkované práve príslušnou zovšeobecňujúcou schopnosťou človeka. Premeny správania človeka v jeho praktickom vzťahu k podmienkam existencie sa takto určujú objektívnymi premenami prostredníctvom zovšeobecňujúcich funkcií v štruktúre vedomia. Pri kultivácii správania človeka rozhodujúca úloha patrí skúsenostnej zložke vedomia s jej relevantnou funkciou generalizovať. Prax správania človeka tu dostáva podobu optimálne adekvátnej reagicie na dané objektívne determinanty len tak, že je regulovaná generalizovanou skúsenosťou.

Funkcie skúsenostnej zložky štruktúry vedomia sú nepochybne objektívne závislými funkciami, práve tak ako príslušné funkcie správania. No v procese premeny objektívnych dát na dáta vedomia je nevyhnutné priznať osobitný význam aktívnej poznávacej zložke štruktúry vedomia, ktorá zabezpečuje vývinové premeny skúsenostného obsahu vedomia. Chceme tu zdôrazniť najmä takú aktivitu poznávacej zložky štruktúry vedomia, ktorá sa spája s generalizačnými funkciami násobíť hodnoty skúsenostného obsahu vedomia.

Ak, pravda, o vývinových premenách správania človeka rozhodujú premeny skúsenostného obsahu vedomia a hodnoty vedomia sa naozaj významne násobia v procesoch poznávania a najmä zovšeobecňovania dosahovaných výsledkov poznania, potom z toho vyplýva, že za relevantný faktor vedomia i správania človeka treba považovať maximálne generalizovanú a systemizovanú skúsenosť človeka. O dialektike vývinu vedomia a správania človeka sa takto rozhoduje metódami empirickej a teoretickej generalizácie skúsenosti vedy, a teda nezanedbateľne i metódami limitne všeobecnej teórie o zákonoch vývinu prírody, spoločnosti i poznania.

Analogicky ako v oblasti živočíšneho sveta boli vývinové premeny organických štruktúr v ich vzťahu k podmienkam existencie určované rastom skúsenostného faktora, určovala sa aj dialektika spoločenských dejín v závislosti od vývinu skúsenostného obsahu vedomia človeka. O progresívnych premenách cieľového správania biologických druhov sa rozhodovalo vo vývine ich skúseností, v princípe podobne, ako sa skúsenostne rozhodovala a rozhoduje i dialektika vývinu spoločenských dejín.

Hodnoty špecificky ľudského správania tu treba vidieť empiricky podmienené v ich rozdielnych rovinách vývinu a optimum efektívnosti alebo spoľahlivosti správania človeka treba vidieť v závislosti od skúsenostného vystrojenia štruktúry vedomia, kde relevantné funkcie zabezpečuje práve maximálne zovšeobecnená teoretická skúsenosť. Z toho vyplýva, že za rozhodujúci faktor, ktorý určuje kvalitatívne premeny v správaní človeka v jeho vzťahu k spoločnosti i k prírode, treba považovať kvalitatívne premeny skúsenostného obsahu jeho vedomia osvojovaním si limitne všeobecnej teórie marxizmu-leninizmu.

V zápase so zvyškami živelnosti v spoločenskom živote vedecký svetonázor takto významne kultivuje vedomie i správanie človeka. Nezanedbateľne dotvára jeho odborný a politický profil práve tam, kde očakávame, že v konkrétnom správaní sa stane uvedomele aktívnym subjektom revolučnej pracovno-výrobnej praxe v epoche rozvinutej socialistickej výstavby. Miera spoločenskej aktivity sa tu určuje mierou uvedomenia daných sociálno-politických úloh v aspektoch vedeckého svetonázoru. Tu treba z hľadiska marxizmu-leninizmu podriaadiť sociálno-politickým úlohám príslušné odbornoprofesionálne úlohy.

„Nevyhnutnosť formovania komunistického svetonázoru — hovorí sa v tejto súvislosti v tézach ÚV KSSZ k 100. výročiu narodenia V. I. Lenina — prameni v situácii ostrého ideologického boja na medzinárodnej aréne.“ (6, s. 60) Účast nášho človeka na medzinárodnej aréne ideologického boja treba zodpovedne teoreticky zabezpečiť. V takomto zápase musí byť človek dobre vyzbrojený, aby mohol čeliť najrozličnejším tlakom a úskokom v taktikách buržoáznej antikomunistickej ideológie. Výchova k vedeckému svetonázoru sa tu stáva neodmysliteľnou súčasťou výchovy socialistickeho človeka. „Formovanie komunistického svetonázoru v najširších masách pracujúcich, ich výchova v súhlase s ideami marxizmu-leninizmu sa tu musí stať jadrom ideovo-výchovnej práce“ (7, s. 83) vo všetkých našich zainteresovaných výchovno-vzdelávacích inštitúciách.

Miera efektívnosti pracovno-výrobnej aktivity sa určuje mierou uvedomenosti sociálno-politických cieľov daného pracovno-výrobného procesu podľa toho, ako sú takéto ciele zafixované vo vedomí človeka. Sociálno-politické ciele sa v konkrétnom procese socializácie nášho spoločenského života dostávajú do vedomia a úspešne sa realizujú v pracovno-výrobnej praxi len prostredníctvom osvojovania si princípov marxisticko-leninského svetonázoru.

Prekonané krízové obdobie v našom vývine nás dostatočne presvedčivo poučilo o tom, že správanie človeka ako jeho praktickú odpoveď na dané vonkajšie situačné premeny možno i dezorientovať nesprávnou orientáciou funkcií vnútri jeho vedomia. Videli sme, že správanie ako vonkajší prejav aktivity človeka sa nevyhnutne pokríví tam, kde sú deformované funkcie poznávania a myslenia vnútri vedomia človeka. Boli sme svedkami skutočnosti, že antikomunistické sily dneška sa nevzdávajú pokusov vplývať na vedomie nášho človeka. Pokúšajú sa narúšať správanie našich ľudí v ich vzťahu k politickej a výrobnéj praxi narúšaním ich vedomia falošnými ideami antikomunizmu.

Ukázalo sa, že systematickým pôsobením na vedomie ľudí ideologickými koncepciami antikomunizmu možno v komplikovaných vzťahoch triedne rozdeľného sveta veľmi vážne deformovať ich myslenie i konanie. Kontrarevolučnej

praxi sa u nás prechodne darilo práve len tam, kde sa antikomunistickým centrálam prechodne podarilo infikovať vedomie ľudí kontrarevolučnými ideami. Na druhej strane sa ukázalo, že kontrarevolučné zámery pravice skrachovali práve a predovšetkým na tlakoch politickej praxe, ktorá bola zodpovedne teoreticky marxisticko-leninsky orientovaná.

Na vlaňajších júlových plénach ÚV KSČ a ÚV KSS sa najmä v tejto súvislosti rokovalo o významných dobových úlohách socialistickej výchovy. Formuloval sa tu program náročných úloh určovať socialistické vedomie nášho človeka pre tvorivú prácu a radostný život v podmienkach rozvinutej výstavby socializmu. Takýto výchovný program je zdôvodnený predovšetkým tým, že naša spoločnosť sa usiluje o náročné a progresívne sociálno-ekonomické premeny. Kladieme si ciele komunistickej prestavby našej spoločnosti za aktívnej účasti všestranne sociálno-politicky uvedomelého každého občana, pripraveného dať svoje sily a schopnosti do služieb pokroku.

V príslušných referátoch sa na júlových plénach výrazne podčiarkuje tento moment: „Pokrok v rozhodujúcej miere závisí od všestranného rozvoja tvorivých síl a schopností pracujúcich. To vyžaduje vysoký stupeň socialistického uvedomenia, vzdelanosti a kvalifikácie nielen úzkeho okruhu ľudí, ale celej spoločnosti. Od toho, ako bude nastupujúca generácia politicky, odborne a morálne pripravená na plnenie úloh, ako ich bude realizovať, závisí, ako budeme napredovať pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti.“ (8, s. 116)

Na túto skutočnosť často poukazoval už K. Marx, keď hovoril o základných predpokladoch spoločenského rozvoja. Dokazoval, že vedeckotechnický rozvoj bude klásť vždy vyššie požiadavky na všestrannú ideovo-politickú i odbornú vstrojenosť človeka. Potreby tvorivého rozvoja a praktického využívania vedy a techniky v epoche rozvinutej výstavby socializmu, pri kladení základov komunizmu naozaj znásobujú požiadavky na všestranne skúsenostné vstrojenie človeka. Náš dnešný človek ako aktívny subjekt rozvoja socialistickej spoločnosti sa stavia pred čoraz náročnejšie revolučné úlohy. Pri plnení takýchto revolučných úloh sa nemôže správať živelne. Tam, kde je povelaný spoľahlivo zabezpečovať revolučnú prestavbu spoločnosti aktívnou účasťou pri tvorbe základov komunizmu, musí byť jeho správanie primerane skúsenostne orientované.

Tvorivá aktivita sa tu rodí ako všestranne skúsenostne vybavená uvedomelá aktivita. Úspešná aktivita si tu vyžaduje jasné videnie revolučných cieľov v danej štruktúre progresívneho pracovno-výrobného systému. Človek sa stotožňuje s revolučnými cieľmi práve len tak, že si ich nevyhnutne uvedomuje. Revolučné ciele musia vstúpiť do vedomia človeka, aby revolucionizovali jeho správanie, aby urobili z človeka uvedomelého účastníka realizácie revolučných cieľov. To znamená, že „osobnosť človeka nemožno charakterizovať len tým, že pozná sociálne normy a pravidlá, že k nim zaujíma istý postoj (istým spôsobom ich hodnotí). Osobnosť človeka treba charakterizovať aj konkrétnymi formami správania, ktorými sa prejavuje navonok“ (9, s. 124). Osobnosť človeka sa štrukturuje základnými mentálnymi zložkami poznávania, myslenia, vôľovými a emocionálnymi faktormi, ktoré sa všetky prejavujú navonok v jednote s jeho celkovou

motorikou konkrétneho praktického správania. Funkcie vedomia a správania sa tu zákonite zjednocujú, vo svojom vývine sa trvalo podmieňujú.

Za základný predpoklad tvorivej aktivity socialistického človeka treba považovať pracovno-výrobnú činnosť, štrukturovanú jednotou socialistického vedomia a socialistického správania. Socialistická ideovosť vedomia sa tu musí zjednotiť so socialistickou praxou správania. „Aj najprogressívnejšia ideológia sa môže stať reálnou silou len vtedy, keď ovládajúc masy nabáda k aktívnej činnosti, keď ovládajúc vedomie máš určuje normy ich každodenného správania.“ (7, s. 83)

Klasici marxizmu-leninizmu nás učili, že len v uvedomelej, dobre teoreticky pripravenej kritike a praktickej prestavbe starého sveta je istota úspechu. Len v uvedomele orientovanej revolte proti posledným zvyškom nefudského sveta je záruka, že boj za nové usporiadanie spoločnosti bude naozaj úspešne zavŕšeným bojom. Víťazný triedno-politický zápas za najvyšší stupeň organizácie ľudskej spoločnosti v záujme človeka je závislý práve aj od toho, ako si bojujúce masy uvedomujú nevyhnutnosť revolučnej prestavby svojho spoločenského bytia. Vo vývinových premenách ekonomiky socializmu sa komunizmus stane realitou práve vo vývinových premenách uvedomenia si nevyhnutnosti praktického zápasu za totalitné poľudštenie sveta. To znamená, že komunizmus sa musí úspešne realizovať v pracovno-výrobnej praxi socializácie, spoľahlivo regulovanej jasným vedomím cieľov socializácie.

V tejto súvislosti sa v jednotlivých referátoch minuloročných júlových plén ÚV KSČ a ÚV KSS nie náhodou podčiarkol význam výchovného vplyvu a osobitne význam svetonázorovej vystrojenosti nášho človeka. Pri výchovnom pôsobení na vedomie socialistického človeka sa vyzdvihol mimoriadny význam ideovo-politického vplyvu na jeho myslenie a konanie prostredníctvom vedecky zdôvodneného systému teoretických poučiek marxizmu-leninizmu. „Osobitný význam tu má triedny a internacionálny obsah ideovej výchovy, orientácia na vysvetľovanie a osvojenie základných princípov marxisticko-leninského učenia.“ (8, s. 120) Tu sa položil akcent na skutočnosť, že bez hlbokého osvojenia si svetonázoru, bez ideí vedeckého svetonázoru vo vedomí ľudí je v systéme socializmu problematická optimálna spoľahlivosť ich zložito sociálno-politicky determinovaného správania. Praktická účasť pracujúcich na vedeckotechnickom pokroku je naozaj niekedy veľmi komplikovane sociálno-politicky sprostredkovaná.

V zmysle marxizmu-leninizmu sa takto smer a tempo spoločenských dejín neurčuje len jednostranne samými premenami pracovno-výrobnej praxe. Spoločenský vývin sa nepochybne primárne určuje objektívnymi premenami materiálnej praxe výroby, ktorá sa však nevyvíja automaticky, bez účasti človeka. Dialektika spoločenských dejín sa realizuje len ako bezprostredný dôsledok cieľavedomej pracovno-výrobnej činnosti človeka. Objektívna dialektika vývinu spoločenského bytia človeka je výsledkom ontotvorného procesu, sebarealizácie cieľavedome pracujúceho a vyrábajúceho človeka.

Človek je subjektom všetkých spoločenských premien. Dialektika spoločenského vývinu je síce nakoniec nevyhnutne objektívne determinovaná praxou materiálnej výroby, ale vždy a všade je tu subjektom vývinových premien cieľave-

dome pracujúci a vyrábajúci človek. Preto najmä pri uskutočňovaní premien v epoche rozvinutej výstavby socializmu nemožno strácať zo zreteľa hodnoty špecificky ľudských schopností uvedomele si klásť smelé revolučné ciele a spoľahlivo ich realizovať v praxi spoločenskovo-výrobného procesu.

V dialektike spoločenských dejín progres v organizácii štruktúr a fungovania jednotlivých sociálno-ekonomických systémov bol vždy podmienený práve rastom skúsenostného faktora. Rozhodovala o tom skúsenosť vedy tvoriacej sa a využívanéj na pôde praxe pracovno-výrobného procesu. Ak sa tento skúsenostný faktor tvorí a využíva v podmienkach rozvinutej techniky socialistickej výroby, pri premenách vedy na bezprostrednú výrobnú silu, je dostatočne zdôvodnené hovoriť tu o výraznom ústupe živelnosti v procesoch správania človeka osobitne a vo vývine systému socializmu vôbec. Pri takomto oceňovaní významu skúsenosti vedy, zabezpečujúcej cieľavedomé správanie človeka v bezprostrednej praxi pracovno-výrobného procesu, treba však rozlišovať vedeckú skúsenosť na jednotlivých stupňoch jej vývinu.

Tu je nevyhnutné na rozdielnych stupňoch vývinu teoretickej skúsenosti vedy rozlišovať jej rozdielne roviny všeobecnosti a priznať, že optimálna efektívnosť vedy je daná maximom jej všeobecných teoretických informácií. Maximálna efektívnosť vedy sa dosahuje tam, kde sa primárne všeobecné teoretické informácie odborov špeciálnych vied zjednocujú s limitne všeobecnými teoretickými informáciami marxisticko-leninského svetonázoru. Domnievame sa, že práve takýmito integrovanými rozdielnymi prvkami skúseností treba vystrojiť vedomie človeka, povolaného budovať základy komunistickej spoločnosti.

Správanie človeka v pracovno-výrobnom procese je správaním v sociotechnicky zložito štrukturovanom procese. Myslieť a konať tu cieľuprimerane, s vylúčením prvkov živelnosti, predpokladá dobre poznať sledované spoločenské ciele a stotožniť sa s týmito cieľmi na príslušnej vyššej úrovni uvedomelej činnosti. Predpokladá to, aby človek poznal povahu svojho spoločensky sprostredkovaného pracovného pomeru k prírode, ako aj svoje miesto a úlohu v celkovej štruktúre spoločnosti. Navyše sa tu, pravda, vyžaduje, aby sa človek stal uvedomelým a optimálne aktívnym prvkom spoločenského celku. Môže sa ním stať len za predpokladu, že jeho správanie v pracovno-výrobnom procese bude v rovine vedomia primerane širšie skúsenostne orientované. V skúsenostnej zložke vedomia človeka musí splniť svoje významné orientačné funkcie širšia teoretická informovanosť.

Do vedomia človeka musí vstúpiť a fungovať tu najmä systém všeobecných teoretických informácií, ktorý pokrýva jednak vzťahy objektívnych zákonitostí štruktúry, fungovania a vývinu spoločnosti vo vzťahu k prírode, no súčasne v podobe príslušných sociálno-politických informácií o dialektike vývinu medziludských vzťahov spoločenských tried poskytuje človeku orientáciu v zložitých podmienkach politicky rozdeleného a bojujúceho sveta socializmu a imperializmu. Takto sa zabezpečuje maximálna angažovanosť človeka v spoločenskom prograse a získavajú sa reálne možnosti maximálne uplatniť tvorivé schopnosti človeka v jeho aktívnom vzťahu k úlohám na pôde pracovno-výrobnej praxe.

V tejto súvislosti hovoríme, že človeka treba náležite ideovo pripraviť na

uvedomelú aktívnu účasť na vývinových premenách socializmu. Človeka tu treba vybaviť teoretickou skúsenosťou, ktorá je zahrnutá v zovšeobecnenom, vedecky zdôvodnenom systéme informácií o svete ako celku, t. j. v marxisticko-leninskom svetonázore. Príkazom doby je „uskutočniť ďalšie premeny našej spoločnosti, vybudovať rozvinutú socialistickú spoločnosť na základe širokej aktivizácie nášho človeka pre zodpovednú prípravu na život a prácu v tejto spoločnosti“. (10, s. 51) Pripraví človeka na život a prácu v podmienkach rozvinutej výstavby socializmu tu predpokladá vybaviť ho nielen samou teoretickou a praktickou čisto profesionálnou skúsenosťou, ale vystrojí ho súčasne potrebnou ideovo-politickou informovanosťou o dialektike subjektívnych a objektívnych faktorov, ktoré podstatne rozhodujú v princípoch dobových štruktúralno-funkčných vývinových premien spoločnosti.

Klasic marxizmu nezriedka poukazovali na skutočnosť, že „štruktúra vedomia spoločenského človeka sa nám z gnozeologického hľadiska necháva poznávať ako určovaná v dvoch základných rovinách. Raz ako vedomie empirické, určované bežnou praxou, a druhý raz ako vedomie teoretické, určované vývinom skúsenosti vedy“. (4, s. 57) Tu chcú zdôrazniť, že hodnota teoretického vedomia jednak presahuje hranice bežných empirických skúseností každodennej praxe, a súčasne sa nosnosť teoretického vedomia vo výsledkoch teoretických generalizácií vied významne znásobuje. Teoretické vedomie človeka získava optimálne hodnoty práve tam, kde sa obohacuje limitne všeobecnou skúsenosťou o svete ako celku, t. j. tam, kde je vedomie človeka vyzbrojené teoretickými informáciami vedeckého svetonázoru.

Takéto informácie výrazne prekračujú hodnoty empirickej skúsenosti vedomia človeka i hodnoty teoretickej skúsenosti jednotlivých špeciálnych vied, pretože kvalitatívne najvyššou teoretickou skúsenosťou pokrývajú dialektiku vývinu hmotného sveta. Vo vedeckom svetonázore sa ponúka vedomiu človeka teoretická skúsenosť o podstatných vzťahoch štruktúry, fungovania a vývinu prírody, spoločnosti i poznania, aby v praxi správania zabezpečovala maximálne spoľahlivé metódy regulácie vývinových premien spoločnosti i prírody v súhlase so skutočne ľudskými potrebami a cieľmi človeka.

V tomto zmysle treba spájať odbornosť s významnou politickou ideovosťou, ktorá spoľahlivo orientuje myslenie i konanie človeka v jeho práci i ostatnom spoločenskom živote. Práve takáto ideovo-politická orientácia dáva zmysel odbornosti, keď naznačuje, kde a ako možno a treba skutočne v záujme človeka prakticky aplikovať príslušnú odbornosť. Ideovo-politická orientovanosť sa ponúka práve v systéme teoretických informácií marxisticko-leninského svetonázoru. Práve tento vedecký systém skúseností učí človeka chápať a vysvetľovať zložitú sociálno-politické vzťahy štruktúry súčasných triednych zápasov. Tento systém informácií učí vidieť rozdielne triedne východiská a ciele dvoch protikladných spoločensko-ekonomických systémov „súčasnnej civilizácie“.

Zodpovedne angažovaným účastníkom socialistických premien sa preto môže stať len človek, ktorý vo svojej práci spája a využíva skúsenosť vlastného odboru s teoretickou skúsenosťou marxisticko-leninského svetonázoru. Takýto vedecký svetonázor podstatne rozhoduje tam, kde si človek utvára zdravý ľudský

socialistický vzťah k práci a k životu v podmienkach triednych zápasov našej doby. Tvorí sa naozaj ako nezastupiteľná zložka vedomia človeka tam, kde treba vedecky vysvetľovať a predvídať konkrétne premeny štruktúry, fungovania a vývinu dialektiky spoločenských dejín.

V tejto súvislosti sa v referátoch na júlových plénach ÚV KSS vecne argumentuje, že „nastupujúca vedecko-technická revolúcia so svojimi sociálno-ekonomickými dôsledkami nesmierne zvyšuje nároky na pripravenosť človeka. Zvyšujú sa požiadavky na vzdelanostnú úroveň a pevnosť svetonázorových postojov“. (8, s. 118) Angažovať sa v podmienkach boja spoločenských tried súčasného sveta po boku robotníckej triedy a komunistickej strany pri komunistickej prestavbe našej spoločnosti predpokladá byť uvedomelým aktívnym účastníkom doby. Ak sa tu človek má stať uvedomelým aktívnym účastníkom politických zápasov po boku pokrokovej robotníckej triedy, musí mať pevný, vedecky zdôvodnený cieľ boja. Najmä preto musí byť vo vedomí vyzbrojený pre prax politického boja marxisticko-leninským svetonázorom.

„Naša doba si žiada, aby v nej človek nezostával nezúčastneným pozorovateľom premien, ale stal sa aktívnym spolutvorcom života spoločnosti, plne si uvedomujúcim zodpovednosť za smerovanie a tempo spoločenských premien.“ (10, s. 11) Vznikajú tu naliehavé potreby správne vidieť základné tendencie vývinu, vedieť, kde sa treba postaviť, kde a ako sa možno a treba angažovať v ideovo-politickom zápase s antikomunistickými silami súčasného imperializmu.

Preto celý náš výchovno-vzdelávací systém, všetky naše výchovné inštitúcie v súhlase so smernicami minuloročných júlových plén ÚV KSČ a ÚV KSS vynakladajú veľké úsilie, aby si človek v zhode s princípmi marxizmu-leninizmu uvedomil svoje miesto v našej spoločnosti. Musí si uvedomiť svoje miesto a úlohu v tejto spoločnosti, aby sa mohol skutočne aktívne zúčastňovať na jej ďalšom rozvoji. Musí si uvedomiť reálne možnosti i povinnosti tvorivo sa zúčastňovať na úspešnej realizácii revolučných cieľov komunistickej prestavby našej spoločnosti.

LITERATÚRA

1. RUBINSTEJN, S. L.: Bytije i soznanije. Moskva 1957.
2. ULEDOV, A. K.: Štruktúra spoločenského vedomia. Praha 1973.
3. ŠOROCHOVA, J. V.: Problém vědomí ve filosofii a v přírodních vědách. Praha 1963.
4. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy, zv. 3. Praha 1958.
5. LENIN, V. I.: Spisy, zv. 24. Praha 1956.
6. K 100-letiju so dňa roždenija V. I. Lenina. In: Tezisy CK KPSS, Moskva 1969.
7. PEZLÁR, L.: Socialistická výchova mládeže — vec strany a celej spoločnosti. In: Správa Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS. Zborník materiálov z rokovania pléna ÚV KSČ a ÚV KSS. Bratislava 1973.
8. JAKOVLEV, A. M.: Zločinnosť a sociálna psychológia. Praha 1973.
9. FOJTIK, J.: Zborník materiálov z rokovania pléna ÚV KSČ a ÚV KSS. Bratislava 1973.

Карол Гаек

Культивация сознания человека в плане опыта обусловлена в двух основных плоскостях. Сознание, с одной стороны, детерминировано опытом повседневной практики, как сознание эмпирическое, но одновременно оно определяется опытом науки, как теоретическое сознание. Однако теоретическое сознание человека равным образом имеет свои уровни развития. Ценности первично генерализованного теоретического опыта наук значительно увеличиваются в результатах интегрированного, лимитно генерализованного теоретического опыта целостной системы науки.

При формировании сознания и поведения человека в условиях развернутого строительства социализма соответствующая функция принадлежит интегрированному, лимитно генерализованному и систематизированному теоретическому опыту. В виде марксистско-ленинского мировоззрения он должен овладеть сознанием человека и действовать здесь в качестве наивысшей регуляционной составной части структуры психики. Он обеспечивает всестороннюю культивацию функций всех составных частей психики человека, регулируя, таким образом, в значительной мере его практическое поведение в сложных социально-политических отношениях диалектики развития общества.

DIE WELTANSCHAUUNG BEI BILDUNG DES SOZIALISTISCHEN BEWUSSTSEINS DES MENSCHENS

Karol Hájek

Eine Kultivierung des menschlichen Bewusstseins ist empirisch auf zwei Grundebenen bedingt. Das Bewusstsein ist einerseits durch die tägliche Erfahrung der Praxis als empirisches Bewusstsein determiniert, zugleich jedoch ist es durch die Erfahrung der Wissenschaft als theoretisches Bewusstsein bestimmt. Aber auch das theoretische Bewusstsein des Menschen hat seine Entwicklungsebenen. Die Werte der primär verallgemeinerten theoretischen Erfahrung der Wissenschaften werden in den Resultaten der integrierten, limitiert verallgemeinerten theoretischen Erfahrung eines Gesamtsystems der Wissenschaft bedeutend multipliziert.

Bei einer Bewusstseins- und Verhaltensbildung des Menschen unter den Bedingungen eines entwickelten sozialistischen Aufbaus kommt eine relevante Funktion der integrierten, limitiert verallgemeinerten und systematisierten theoretischen Erfahrung zu. In der Gestalt der marxistisch-leninistischen Weltanschauung muss sie das Bewusstsein des Menschen beherrschen und sich als höchster regulativer Bestandteil der psychischen Struktur betätigen. Sie sichert eine allseitige Kultivierung der Funktionen aller Bestandteile der Mentalität des Menschen und reguliert so in einem bedeutenden Ausmass sein Verhalten in der Praxis der komplizierten sozialpolitischen Verhältnisse der Dialektik der gesellschaftlichen Entwicklung.